

Топчій О. С.

асистент кафедри політичної історії,
Київський національний економічний університет
ім. В. Гетьмана (Україна, Київ), topchuy3007@gmail.com

Діяльність інтелігенції Чернігівщини у культурно—освітніх інституціях регіону в 1920—х — на поч. 1930—х рр.

Проаналізовано зародження, становлення і розвиток мережі культурно—освітніх інституцій на Чернігівщині в 1920—х — поч.1930—х рр. та практичну діяльність в даних закладах сільської інтелігенції краю. Оскільки поле, на якому могли проявити себе сільські інтелігенти не відзначалося варіативністю, то, в 1920—ті роки фактично єдиним місцем і формою культурно—освітньої практики на селі (крім шкіл) стали сільські будинки і хати—читальні. Вони повинні були замінити українську “Просвіту”, сільські осередки якої були достатньо відомі ще з дореволюційного періоду. Вважаючи ці організації контрреволюційними, більшовики у різний спосіб домоглися їхнього закриття і в місті, і в селі. Селянські будинки повинні були стати єдиним центром політпросвітньої роботи на селі.

Ключові слова: сільська інтелігенція, Чернігівщина, хата—читальня, селянський будинок, політосвітня робота, сільськогосподарські гуртки.

Культурно—освітня робота на селі в перші десятиліття радянської влади була тісно пов’язана зі становленням та практичним функціонуванням розгалуженої мережі селянських будинків та хат—читальень в сільських місцевостях УСРР, де особливе місце, з огляду на аграрний характер, посідала Чернігівщина. Історіографія заявленої проблеми представлена переважно загальноукраїнськими розвідками в яких Чернігівщина згадується епізодично [2;11;16;17;26]. Натомість окреме дослідження стосовно регіону відсутнє.

Метою даної статті є висвітлення процесу організації оформлення та діяльності мережі “селянських будинків” (далі —сільбуд) і хат—читальень на Чернігівщині. Важливим аспектом проблеми є з’ясування місця і ролі сільської інтелігенції регіону в забезпеченні її стабільного функціонування з огляду на виключну роль таких закладів у практичному здійсненні культурно—освітньої політики радянської влади на селі. Для досягнення поставленої мети варто, насамперед, показати становлення мережі селянських будинків та хат—читальень, їх структуру та участь у їхній роботі сільської інтелігенції.

Культурно—освітня діяльність сільської інтелігенції Чернігівщини досліджуваного періоду характеризується жорсткою ідеологізацією усієї культурно—просвітницької роботи на селі. Вцілому, як зауважив М. Журба, культурно—просвітницька робота не була для більшовицького режиму самоціллю, а підпорядковувалася цілком прагматичним завданням ідеологічної обробки населення. Вона завжди проводилася у вигляді політпросвітницької діяльності [10, с. 34]. Для цього запроваджувався інститут районної інспектури політосвітньої роботи та районних методичних рад [25].

В дореволюційний період велику частину просвітницької роботи на селі виконувала Церква, однак з приходом нової влади проти неї почалися гоніння тому цю функцію повністю перебрала на себе сільська інтелігенція. В 1920—ті роки фактично єдиним місцем і формою культурно—освітньої практики на селі (крім шкіл) стали сільські будинки і хати—читальні. Останні були нижчі за статусом, однак за своїм функціональним призначенням майже ідентичні із сільбудом. Серед них були такі, що виконували завдання єдиного політосвітнього центру у селах, де не існувало сільбуду, і такі, що відкривались сільбудами на окраїнах сіл як допоміжні агітпункти [27, арк. 8 д]. Звичайно, хата—читальня була також центром партійно—комсомольських організацій села. У повоєнний період хати—читальні почали перетворюватися на колгоспні клуби та будинки й палаци культури і залишалися тільки в невеликих селах.

Основною метою діяльності селянських будинків проголошувалось поєднання селянства та сільськогосподарського пролетаріату з пролетаріатом міста в “єдину трудову сім’ю”. Безпосередньою задачею сільбуду було втягнення незаможників та сільських пролетарів у економічне будівництво радянської влади шляхом допомоги в організації сільського господарства і промисловості, а також колективних форм господарства. Так, в резолюції Першого з’їзду рад Чернігівської губернії про “організацію справи народної освіти в губернії” наголошувалось: “...хати—читальні мають бути в найглухших селах провідниками ідей комунізму та соціалістичної культури. Вони мають включати в своє видання всю сільську бідноту і влити світло науки в середовище темних з вини капіталу” [3, с. 332]. На 3—му районному з’їзді рад Бобровицького району Чернігівського округу також вказувалось на те, що головним центром роботи на селі повинен бути якраз сільбуд з гуртками та лекційною роботою. Для реалізації останніх слід було залучати вчительство та агрономів. З їх же допомогою планували посилити агропропаганду та санітарно—просвітницьку роботу через сільбуд та хату—читальню [23, арк. 6].

Сільбуди і хати—читальні повинні були замінити українську “Просвіту”, сільські осередки якої були достатньо відомі ще з дореволюційного періоду. Вважаючи ці організації контрреволюційними, більшовики у різний спосіб домоглися їхнього закриття і в місті, і в селі. Хоча спочатку радянська влада намагалась взяти товариство “Просвіта” під свій контроль і радянізувати його. Це дістало відображення у статуті організації. В документі, зокрема, наголошувалось, що установа має на меті поширення серед громадян соціалістичної культури шляхом “широкої культурно—освітньої праці” [7, арк. 56]. Крім того в статуті про селянські будинки зазначалось, що до роботи в політпросвітні відділи волосних і сільських селянських будинків “закликаються як дорадчики, серед інших, представники: ...“просвіти”...” [24, арк. 8д]. Однак, керівництво більшістю “Просвіт” чинило опір перетворенню їх в осередки виховання селян в дусі соціалізму. Тому було вирішено остаточно ліквідувати ці організації. Наприклад, загальні збори Лисківського КНС на Чернігівщині 3 травня 1923 року ухвалили: “Негайно організувати селянський будинок замість

політично віджилої “Просвіти” [1, с. 138]. Аналогічна доля спіткала і структури Ніжинської організації, які були закриті під приводом перереєстрації, проте, фактично, мали характер “чистки” [5, с. 80–81]. Замість них по селах почали відкривати селянські будинки та хати–читальні, які мали поєднувати політосвітню роботу із задоволенням культурних потреб селян та бути слухняним знярядям виховання мас в руках нової системи.

Створення хат–читалень та селянських будинків на Чернігівщині почалось ще в період революції. Так, в листопаді 1919 р. Чернігівський повітовий відділ політичної просвіти приписував Седнівському волосному революційному комітету (далі – РВК) в нагальному порядку приступити до посиленої політичної та культурно–освітньої роботи по селах своєї волості. З цією метою агітатори–організатори відділу політичної просвіти при РВК повинні були посилити роботу з організації хат–читалень та селянських клубів. Для цього слід було скликати комісію з представників насамперед сільських вчителів, молоді та учнів [3, с. 55].

Широка робота з організації республіканської мережі розпочалась після 1 грудня 1920 року, коли було створене Всеукраїнське управління селянськими будинками. На той час формувались декількох видів: сільські, волосні, повітові і губернські селянські будинки. Губернські і повітові селянські будинки мали такі відділи: загально–адміністративний з бухгалтерією, інформаційне бюро, господарський і політико–просвітний з музеєм, бібліотекою, читальнею, театром та кінематографом [27, с. 97]. Сільбуди в адміністративному відношенні підпорядковувались губернським земельним відділам [24, арк. 20]. В 1921 році були організовані та функціонували губернські управління селянськими будинками в усіх губернських містах, в тому числі і в Чернігові. При Управлінні знаходився обладнаний губернський селянський будинок. Далі були відкриті повітові управління селянськими будинками та повітові селянські будинки при них в наступних містах: Конотоп, Глухів, Ніжин, Козелець, Городня, Кролевець, Новгород–Сіверський та Прилуки. Останній щоправда входив до Полтавської губернії. В Борзнянському, Сосницькому та Шосткінському повітах на той час функціонували тільки повітові управління селянських будинків, а самі сільбуди при них лише організовувались [24, арк. 183в].

Також наstadі організації знаходились селянські будинки в Глухівській, Бобровицькій, Ставиській, Березинській, Ріпкинській, Довжицькій, Носівській, Монастирищенській та Краснокутській волостях. Аналогічна ситуація була і в селах Чернігівщини [24, арк. 19]. Так, повітовим партійним комітетом Сосницького повіту було прийнято рішення про відкриття в м. Сосниці робітничо–селянського клубу. Для розробки технічних питань, що були пов’язані з відкриттям клубу та для політичної підготовки, організували комісію з представників профспілок, комуністичної партії, освітян та політичних працівників. Клуб було вирішено розташувати в будинку колишнього повітового партійного комітету [14]. Вселях Нетрова та Єгорова на Сосниччині культурно–просвітницькі гуртки об’єднались і відкрили Будинок народної просвіти з повним обладнанням на 200 чоловік [15].

Робота йшла прискореними темпами. В регіоні на початок 1920–х нараховувалось 11 селянських будинків, не рахуючи губернського селянського будинку в місті Чернігові, що був відкритий 30 березня 1921 року [24, арк. 12]. А вже наприкінці 1925 року в губернії діяло 47 клубів, 146 селянських будинків, 461 хата–читальня та 202 стаціонарних і пересувних бібліотек [28, с. 53]. Хоча лівобережні округи УСРР і відрізнялись низьким темпом поширення політосвітніх установ все–таки на Ніжинщині в 1926 році нараховувалось 101 така організація (хати–читальні, сільбуди, школи ліквідації неписьменності, бібліотеки тощо) [4, с. 50]. Мережа продовжувала розростатись і наприкінці 1920–х років лише в Чернігівському окрузі станом на 1928 рік нараховувалось 106 сільбудів, 86 хат–читалень та 111 бібліотек [22, с. 99].

Селянські будинки повинні були стати єдиним центром політпросвітньої роботи на селі. На цьому ж наголошували і педагоги: “сільський будинок є єдиний політичний осередок, цеб–то всі заходи політосвітнього характеру найдоцільніше запроваджувати через сільбуд, де скупчується весь політосвітній актив щодо культурної роботи”, – стверджувалось у одній із спеціалізованих статей в професійній педагогічній періодиці [9, с. 53]. Саме на сільське вчителство покладалась організація політосвітньої роботи на селі оскільки: “... вчитель весь час має справу з селянами, краще [...] знає їх психологію, їх потреби, вимоги, інтереси”, – підкреслювалось у освітянських виданнях [12, с. 50]. Для втілення політосвітніх завдань при сільбудах утворювались бібліотека, читальня, народний театр, хор, оркестр, музей, виставки тощо. Влаштувались курси для дорослих, курси радянського будівництва, господарські та інші. Переносилась до сільбуду і ставилась “під ідейне керівництво” діяльність робітничо–селянських клубів, різних наукових, літературних та художньо–аматорських гуртків [24, арк. 8а]. Основними верствами, на які була направлена політпросвітня робота були батрацтво, незаможна частина села та середняки, які складали “основну масу радянського суспільства на селі” і були організовані в “комнезами” (комітети незаможних селян), “Робітземлі” (спілка робітників землі і лісу) та інші громадські організації [9, с. 55].

Практичну діяльність в культурно–освітній сфері сільська інтелігенція здійснювала через різноманітні гуртки при зазначених закладах. Так, при клубах і сільбудах працювали політичні, науково–природничі, сільськогосподарські та гурткихудожньої самодіяльності. Природничі гуртки працювали під керівництвом вчителів та лікарів. Так, лікар Срібрянської дільниці на Прилуччині Л. П. Злотницький був членом правління місцевого селянського будинку і за 2 перших квартали 1925 року прочитав там 41 лекцію [6, арк. 1]. У гуртках читались лекції на теми будови Всесвіту, явища природи, проводились вечори запитань і відповідей. Так, в Даничівській хаті–читальні Ріпкинського району перше заняття відбулося в суботу 19 лютого 1927 року, була присутня велика аудиторія слухачів, переважно молодь. Вчителька О. Н. Михальченко прочитала лекцію на тему “Світобудова”. Крім того читались лекції з охорони здоров’я та історії [8, арк. 39]. З метою атеїстичної пропаганди організува-

ли природничо–наукові гуртки. Політичні гуртки проводили роз'яснення політики партії та уряду і працювали за програмою політичних шкіл [27, с. 99–100]. Про рівень ефективності роботи гуртків окремих сільбудів свідчить те, що у всеукраїнському конкурсі 1925 року одне з перших місць посів сільбуд селища Малої Дівичі одержавши грошову премію, радіоприймач, кіноапаратуру та книги для бібліотеки [28, с. 53].

Для підготовки керівників сільбудинків проводились курси. Так, на Глухівщині, восени 1926 року були організовані окружні курси політпросвітітників і міжрайонні курси для ліквідаторів неписьменності [25]. Курси з підготовки робітників політосвіти проголошувались початковими та короткотерміновими заходами з підготовки масових робітників з політпросвіти. На курси зараховувались особи віком не молодше 20 років, що обов'язково мали досвід політосвітньої роботи та були пов'язані з робочим або селянським середовищем. Слухачі на курси направлялись за рекомендацією від органів політпросвіти за погодженням з партійними та професійними організаціями [7, арк. 21].

Хати–читальні проводили політичні та сільськогосподарські кампанії. У них збиралися селяни послухати доповіді, почитати газети і журнали, подивитись тематичні виставки, взяти участь в екскурсіях тощо. При всіх хатах–читальнях було організовано сільськогосподарські гуртки. Вони були найголовнішою формою агротехнічної пропаганди. Тут представниками аграрної інтелігенції читались лекції та доповіді про регіональну специфіку сільського господарства, надавалась агродопомога селянам, проводились екскурсії на дослідні станції. Так, на одній з лекцій, пропонувалось проінформувати слухачів про пріоритетність посіву на Поліссі (куди і належала Чернігівщина) конюшини та вирощування картоплі [13, с. 48]. У 1922 році Народний комісаріат земельних справ УСРР та його органи на місцях відвели сільбудам вигідні землі, що мали стати їх основним матеріальним фондом та відігравати велику роль у підвищенні сільськогосподарських знань. На середину 1920–х років на кожен сільбуд на Чернігівщині припадало по 5 десятин землі [27, с. 98].

Для втілення економічних завдань при сільбуддах утворювались ремонтні майстерні, прокатні пункти техніки, дослідні станції, поля, ветеринарні і злучні пункти, амбулаторії та зразкові господарства, кустарні майстерні, кооперативні крамниці, громадські їдальні та чайні, насінневі магазини, зерноочисні ферми та ін. У початковий період свого існування сільбуди перебували на державному бюджеті, а з переходом до нової економічної політики їх було переведено на самоокупність. Так, у зв'язку з новою економічною політикою закладам дозволялось стягувати плату за користування приміщеннями та їдальнею які були на балансі селянських будинків, використовувати приписані до селянських будинків радянські та культ–радгоспні майстерні, різні сільськогосподарські пункти, залучаючи дохід з них на потреби сільбудинку, використовувати політпросвітні заклади беручи плату за спектаклі [24, арк. 20зв].

Процес становлення мережі сільбудів та хат–читалень мав певні труднощі. Так, всеукраїнський перепис товариств “Селянський будинок” в 1924 році виявив низьку участь жіноцтва в організації

[27, с. 98]. Подібна проблема мала місце і на Чернігівщині. Відповідно до витягів з протоколів засідання загальних зборів Ніжинської районної партійної організації учасник обговорення Шельменко запропонував ліквідувати проблему низької активності жіноцтва у громадській роботі організувавши на селі дитячі ясла. Стосовно недоліків роботи політосвітніх закладів виступаючий зауважив, що література в хатах–читальнях майже не використовується. Завідуючі хат–читалень проводили роботу на низькому рівні через те, що належно не оплачувалася їх робота, на що пропонувалось звернути особливу увагу [18, с. 82].

Викликали зауваження і теоретичні засади роботи. Так, губернське управління сільбудами Чернігівщини нарікало на програму для сільськогосподарських гуртків. Невдоволення викликало кілька моментів. По–перше, пояснювальна записка документу носила загальний характер і не давала практичних порад по веденню справи. По–друге, програма не містила конкретики стосовно окремих місцевостей губернії, що мали свою специфіку сільськогосподарських робіт. Зокрема, викликала нарікання, через “одірваність від сучасності”, відсутність рекомендованих заходів з боротьби проти шкідників. З цієї причини в регіоні було попсовано 13% посівів у 1924 році і зберігалась загроза новому врожаю 1925 року. По–третє, на думку губуправління сільбудами, література, яку радили випускати гурткам при селянських будинках, була не тільки непридатна, а навіть недоречна з огляду на практику місцевого господарювання. Так, пропонувалось використовувати книгу про сівозміни в посушливих місцевостях і надавати перевагу рослинам невибагливим до вологи, в той час Чернігівщина не належала до посушливих регіонів [7, арк. 46]. На ці зауваження відреагувало Всеукраїнське управління селянськими будинками. Воно пояснювало певні неточності в програмі постійними вимогами з місць про наявність загального документу та стихійністю появи на Чернігівщині сільськогосподарських гуртків. Разом з тим пропонувалось самостійно обирати методичний матеріал для кожного окремого району на місцях [7, арк. 34–35].

Слабкість роботи місцевих сільбудів відзначав і з'їзд рад Ріпкинського району, що відбувся 28–29 грудня 1924 року. Підкреслювалась важливість зміцнення матеріальної бази сільбудів [23, арк. 14]. Окремо наголошували на важливості довідкової роботи, сільськогосподарської пропаганди і на передплату селянської преси: “Газета є довідником та керівником селянина. Слід провести в селі масову випуску газет селянських” [23, арк. 10]. Навіть пізніше, наприкінці 1920–х років у розгортанні мережі сільбудів були певні труднощі. Так, у Прилуцькому окрузі в цей час більше уваги приділили шкільному будівництву, відтак було незадовільно поставлено роботу з розгортання мережі сільбудів та хат–читалень. В окрузі було тільки 86 сільбудів та 76 хат–читалень [20, с. 42]. Для порівняння в Глухівському окрузі на цей же час нараховувалось так само 86 сільбудів, а хат–читалень тут було майже вдвоє більше – 144 [25].

Також відмічались певні недоліки у роботі вже відкритих закладів. Наприклад, у с. Чорториги Тулигольського району не зважаючи на те, що ще з осені 1926 року було розроблено план і календар роботи, за-

сновано різні гуртки та був намір видавати стінну газету, ніякої практичної діяльності не здійснювалось. Провину покладали на завідуючого закладом. Одержуючи утримання у розмірі 40 крб. на місяць активної роботи він не проводив. Натомість селяни помітили, що він всю зиму просидів у школі спілкуючись з вчителькою. “Невже ж весною та літом гадає він вести роботу в сельбуді? та з ким? Ні, заве! весною та влітку ми селяни зайняті, нам не до сельбуду тоді”, – обурювався один з місцевих активістів [19].

В Глухівському окружному сельбуді теж не все було в порядку. В цьому закладі головним недоліком була повна антисанітарія, особливо у ідальні: “Все там може-те зустрінути: і вчорашню їжу, і грязний посуд і грязних господарку та служницю. Одворотно стає тоді, коли подивишся на тих, хто подає тобі і це в центрі, під носом у санлікаря”, – скаржився місцевий кореспондент. Пропонувалось на цю ситуацію звернути особливу увагу правління закладу. Завідувачу Понорницької хатичитальні пропонували продовжити час роботи закладу задля залучення більшої кількості селян [19].

У Ріпкинському районі в с. Буянки завідуючий хатою–читальнею Іван Лизькозловживав спиртним та займався розбазарюванням членських коштів товариства чим спровокував перевірку інспектора окружного відділу політичної освіти [8, арк. 45]. Пізніше, на початку 1930-х років, перевірки здійснювались цілеспрямовано – почалась боротьба з боку влади проти так званих “ворогів народу”. Господарсько–технологічні “промахи” в той час трактувались як шкідництво. Найменші прояви нелояльності фіксувались і ставали приводом до репресій. Так, у одній з доповідних записок до ЦК КП(б)У про факти націоналістичних та класово–ворожих проявів у закладах народної освіти містилася інформація про вчителя Носівської середньої школи Крамського, що був колишнім учасником СВУ (Спілки визволення України), який керував хором і розучував з дітьми “шовіністичні пісні” виступаючи з ними у селянському будинкові [21, с. 432].

Таким чином, можемо зробити висновок, що мережа політосвітніх закладів була представлена на Чернігівщині насамперед селянськими будинками та хатами–читальнями, що виступали для сільської інтелігенції краю одним з небагатьох засобів здійснення культурно–просвітницької роботи на селі. При цьому слід зазначити численні організаційно–фінансові труднощі, котрі стояли на шляху формування даної мережі. Разом з цим необхідно зауважити, що в культурно–просвітницькій роботі переважала панівна ідеологія яка нетерпимо ставилась до будь–якої альтернативи і шляхом тотальної пропаганди формувала лояльного громадянина–виробника, гвинтика системи. Провідну роль в цих процесах мали відігравати і, фактично, на практиці здійснювати, “культурні сили села” – вчителі, лікарі, агрономи. Саме на них намагалась спиратися радянська влада одночасно знищуючи дореволюційні осередки самоорганізації інтелігенції – насамперед “Просвіти” та непідконтрольні владі громадські організації села. Якраз новою альтернативою, практичним їх аналогом і мали стати селянські будинки та хати–читальні.

Список використаних джерел

1. Алещенко М. І. До питання про участь комнезамів республіки у культурно–освітній роботі на селі (1921–1925 рр.) // Український історичний журнал. – 1986. – № 5–6. – С. 138–140.
2. Алілуйко К. І., Маркова С. В. Освітньо–виховна система УСРР 20–х – 30–х рр. ХХ ст. як чинник легітимізації правлячого режиму // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець–Подільський, 2011. – Т. 17. Пам’яті академіка Петра Тимофійовича Тронька. – С. 340–349.
3. Боряба трудящихся Черниговщины за власть Советов (1917–1919 гг.). Сборник документов и материалов. – Чернигов, 1957. – 476 с.
4. Горбанівський С. На політосвітні теми (Підсумки й перспективи) // Радянська освіта. – січень 1926. – № 1. – С. 41–45.
5. Давиденко Ю. М. Роль товариства “Просвіта” в національно–культурному житті Ніжинщини // Література і культура Полісся. – Ніжин, 2002. – Вип. 18. – С. 80–81.
6. Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р. 270 (5487). – Оп. 1. – Спр. 92.
7. Там само. – Ф. Р. 593. – Оп. 1. – Спр. 2051.
8. Там само. – Ф. Р. 600. – Оп. 1. – Спр. 561.
9. Довженко А. Учителі і політосвітня робота на селі влітку // Радянська освіта. – травень 1927. – № 5. – С. 52–60.
10. Журба М. Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об’єднань українського села (20–30 рр. ХХ ст.): Монографія. – К.: Науковий світ, 2002. – 499 с.
11. Захарченко М. В. Особливості соціокультурного життя українського селу 1920–1929 рр. [Текст]: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Захарченко Марина Василівна; Черкас. нац. ун–т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2012. – 20 с.
12. Кінгі В. Поглиблення політосвітньої роботи на селі й сільський учитель // Радянська освіта. – березень 1926. – № 3. – С. 46–49.
13. Ковалів М. Громадська робота вчителя в весняну добу // Радянська освіта. – березень 1926. – № 3. – С. 49–51.
14. К открытию Рабоче–Крестьянского Клуба // Наш Путь (Сосница). – 1920. – 26 ноября.
15. Культура развивается // Наш Путь (Сосница). – 1920. – 23 ноября.
16. Мандрик Я. І. До питання дослідження проблеми державної політики у сфері освіти та культури в українському селі наприкінці 20–х – у 30–ті роки ХХ ст. істориками суверенної України // Наукові записки Інституту народознавства НАН України. – 1999. – Вип. 4. – С. 38–42.
17. Молоткіна В. К. Культурно–освітня діяльність українських сельбудів у умовах непу // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей: Переяслав–Хмельницький державний педагогічний інститут ім. Г. С. Сковороди: кафедра історії і культури України. – Переяслав–Хмельницький, 2000. – Вип. 10. – С. 298–303; Ідеологізація діяльності культурно–освітніх установ України в умовах непу // Там само. – Переяслав–Хмельницький, 2002. – Вип. 13. – С. 400–405.
18. Настрої та поведінка населення Чернігівщини в умовах сталінської революції “згори”. 1928–1938 / Авт. вступ. ст. та упоряд.: О. Коваленко, Р. Подкур, В. Васильєв, О. Лисенко. – Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2012. – 464 с.
19. Н. Сільбуд спить // Червоне село (Глухів). – 1927. – 6 березня.
20. Під прапором Жовтня. Соціалістичні перетворення на Чернігівщині за роки Радянської влади. Добірка документів / Упоряд.: В. Д. Фальчевська, І. Й. Фастовська, М. Т. Яцура. – Чернігів, 1977. – 306 с.
21. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Чернігівська область / Упорядник: О. Б. Коваленко, Р. Ю. Подкур, О. В. Лисенко, О. І. Желзна. – Кн. 1. – Чернігів: РВК “Деснянська правда”, 2008. – 800 с.
22. Социалистическое строительство на Черниговщине 1921–1941. Сборник документов и материалов. – К.: “Наукова думка”, 1983. – 229 с.
23. ЦДАВОВУ. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 3941.
24. Там само. – Ф. 27. – Оп. 2. – Од. зб. 112.
25. Червоне село (Глухів). – 1927. – 18 бер.
26. Чернігівська “Просвіта”: Бібліогр. покажч. / Скл. І. Я. Каганова, Л. В. Студьонова; Відп. за вип. П. В. Грищенко. – Чернігів, 2008. – 67 с.
27. Юрченко А. В. Розвиток мережі сельбудів і хат–читальень на Україні (1921–1925 роки) // Український історичний журнал. –

28. Яцун О. І. Молодь Чернігівщини у відбудовний період (1921–1925 роки) // Проблеми історичного і географічного краєзнавства Чернігівщини: Збірник наукових праць / Укладачі: Л. Е. Раковський, В. М. Дрозденко, Л. Б. Панченко. – Чернігів, 1999. – Вип. IV. – 94 с.

References

1. Aleshchenko M.I. Do pytannya pro uchast' komnezamiv respubliky u kul'tosvitnij roboti na seli (1921–1925 rr.) // Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – 1986. – № 5–6. – С.138–140.

2. Alilujko K.I., Markova S.V. Osvitn'o-vyhovna systema USRR 20-h – 30-h rr. XX st. jak chynnyk legitymizacii' pravljachogo rezhymu // Osvita, nauka i kul'tura na Podilli. Zbirnyk naukovykh prac'. – Kam'janec'-Podil's'kyj, 2011. – Т.17 Pam'jati akademika Petra Tymofijovycha Tron'ka. – С.340–349.

3. Bor'ba trudjashhihsja Chernigovshhyny za vlast' Sovetov (1917–1919 gg.). Sbornik dokumentov i materialov. – Chernigov, 1957. – 476 s.

4. Gorbanivs'kyj S. Na politosvitni temy (Pidsumky j perspektyvy) // Radjans'ka osvita. – sichen' 1926. – № 1. – С.41–45.

5. Davydenko Ju.M. Rol' tovarystva "Prosvita" v nacional'no-kul'turnomu zhytti Nizhynshhyny // Literatura i kul'tura Polissja. – Nizhyn, 2002. – Vyp.18. – С.80–81.

6. Derzhavnyj arhiv Chernigivs'koi' oblasti. – F.R.270 (5487). – Op.1. – Spr.92.

7. Tam samo. – F.R.593. – Op.1. – Spr.2051.

8. Tam samo. – F.R.600. – Op.1. – Spr.561.

9. Dovzhenko A. Uchytel' i politosvitnja robota na seli vlitku // Radjans'ka osvita. – traven' 1927. – № 5. – С.52–60.

10. Zhurba M. Etnonacional'ni ta mizhnarodni aspekty dijalnosti gromads'kyh ob'jednan' ukrai'ns'kogo sela (20–30 rr. XX st.): Monografija. – K.: Naukovyj svit, 2002. – 499 s.

11. Zaharchenko M.V. Osoblyvosti sociokul'turnogo zhyttja ukrai'ns'kogo sela u 1920–1929 rr. [Tekst]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Zaharchenko Maryna Vasylivna; Cherkas. nac. un-t im. Bogdana Hmel'nyc'kogo. – Cherkasy, 2012. – 20 s.

12. Kingi V. Poglyblennja politosvitn'oi' roboty na seli j sil's'kyj uchytel' // Radjans'ka osvita. – berezen' 1926. – № 3. – С.46–49.

13. Kovaliv M. Gromads'ka robota vchytelja v vesnjanu dobu // Radjans'ka osvita. – berezen' 1926. – № 3. – С.49–51.

14. K otkrytiju Raboche-Krest'janskogo Kluba // Nash Put' (Sosnica). – 1920. – 26 nojabrja.

15. Kul'tura razvivaetsja // Nash Put' (Sosnica). – 1920. – 23 nojabrja.

16. Mandryk Ja.I. Do pytannja doslidzhennja problemy derzhavnoi' polityky u sferi osvity ta kul'tury v ukrai'ns'komu seli naprykinci 20-h – u 30-ti roky XX st. istorykamy suverennoi' Ukrai'ny // Naukovi zapysky Instytutu narodoznavstva NAN Ukrai'ny. – 1999. – Vyp.4. – С.38–42.

17. Molotkina V.K. Kul'turno-osvitnja dijalnist' ukrai'ns'kyh sil'budiv v umovah nepu // Naukovi zapysky z ukrai'ns'koi' istorii'. Zbirnyk naukovykh statej: Perejaslav-Hmel'nyc'kyj derzhavnyj pedagogichnyj instytut im. G.S. Skovorody: kafedra istorii' i kul'tury Ukrai'ny. – Perejaslav-Hmel'nyc'kyj, 2000. – Vyp.10. – С.298–303; Ideologizacija dijalnosti kul'turno-osvitnih ustanov Ukrai'ny v umovah nepu // Tam samo. – Perejaslav-Hmel'nyc'kyj, 2002. – Vyp.13. – С.400–405.

18. Nastroi' ta povedinka naselennja Chernigovshhyny v umovah stalins'koi' revoljucii' "zgory". 1928–1938 / Avt. vstup. st. ta uporjad.: O.Kovalenko, R.Podkur, V.Vasyl'jev, O.Lysenko. – Chernigiv: Vy-davec' Lozovyj V.M., 2012. – 464 s.

19. N. Sil'bud spyt' // Chervone selo (Gluhiv). – 1927. – 6 bereznja.

20. Pid praporom Zhovtnja. Socialistychni peretvorennja na Chernigovshhyny za roky Radjans'koi' vlady. Dobirka dokumentiv / Uporjad.: V.D. Fal'chevs'ka, I.J. Fastovs'ka, M.T. Jacura. – Chernigiv, 1977. – 306 s.

21. Reabilitovani istorijeju: U dvadcaty semy tomah. Chernigivs'ka oblast' / Uporjadnyk: O.B. Kovalenko, R.Ju. Podkur, O.V. Lysenko, O.I. Zheljezna. – Kn.1. – Chernigiv: RVK "Desnjans'ka pravda", 2008. – 800 s.

22. Socialisticheskoe stroitel'stvo na Chernigovshhine 1921–1941. Sbornik dokumentov i materialov. – K.: "Naukova dumka", 1983. – 229 s.

23. CDAVOVU. – F.1. – Op.2. – Od. zb. 3941.

24. Tam samo. – F.27. – Op.2 – Od. zb. 112.

25. Chervone selo (Gluhiv). – 1927. – 18 ber.

26. Chernigivs'ka "Prosvita": Bibliogr. pokazhch. / Skl. I.Ja. Kaganova, L.V. Stud'onova; Vidp. za vyp. P.V. Gryshhenko. – Chernigiv, 2008. – 67 s.

27. Jurchenko A.V. Rozvytok merezhi sil'budiv i hat-chytalen' na Ukrai'ni (1921–1925 roky) // Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – 1978. – № 11. – С.96–100.

28. Jacun O.I. Molod' Chernigovshhyny u vidbudovnyj period (1921–1925 roky) // Problemy istorychnogo i geografichnogo krajeznavstva Chernigovshhyny: Zbirnyk naukovykh prac' / Ukladachi: L.E. Rakovs'kyj, V.M. Drozdenko, L.B. Panchenko. – Chernigiv, 1999. – Vyp.IV. – 94 s.

Topchij O.S., assistant of department of political history of the Kyiv-national economic Vadim Get'man University (Ukraine, Kiev), topchij3007@gmail.com

Activity of intelligentsia of Chernigov in cultural and educational instituciyakh of region in 1920 – on poch. 1930th

In the article an origin, becoming and development of network of cultural and educational instituciy, is analysed on Chernigov in 1920–1930th and practical activity in these establishments of rural intelligentsia of edge. In 1920th actually the unique place and form of cultural and educational practice on a village (except for schools) was become by rural houses and khati-chital'ni. They must were replaced Ukrainian "Prosvita" the rural cells of which were known enough yet from a pre-revolution period. Considering these organizations counter-revolutionary, bolshevists in a different method obtained their closing and in town, and in a village. Rural houses must were become the unique center of politprosvitnei work on a village.

Keywords: rural intelligentsia, Chernihiv region, houseforreading, peasanthouse, politically-educationalwork, agriculturalgroups.

Топчий А. С., ассистент кафедры политической истории, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (Украина, Киев), topchij3007@gmail.com

Деятельность интеллигенции Черниговщины в культурно-образовательных институциях региона в 1920-х – нач. 1930-х гг.

Проанализировано зарождение, становление и развитие сети культурно-образовательных институций на Черниговщине в 1920-х – нач.1930-х гг. и практическую деятельность в данных заведениях сельской интеллигенции края. Поскольку поле, на котором могли проявить себя сельские интеллигенты не отмечалось вариативностью, то, в 1920-е годы фактически единственным местом и формой культурно-образовательной практики на селе (кроме школ) стали сельские дома и избы-читальни. Они должны были заменить украинскую "Прогрессу", сельские ячейки которой были достаточно известны еще из дореволюционного периода. Считая эти организации контрреволюционными, большевики в разный способ добились их закрытия и в городе, и в селе. Сельские дома должны были стать единственным центром политпросветительской работы на селе.

Ключевые слова: сельская интеллигенция, Черниговщина, хата-читальня, крестьянский дом, политпросвещение, сельскохозяйственные кружки.